

GÍSLI BRYNJÚLFSSON

ÞÝÐINGAR ÚR FORNENSKU

Seinni hluti: Á þriðja sunnudag í föstu

Sigurjón Páll Ísaksson bjó til prentunar

INNGANGSORÐ GÍSLA BRYNJÚLFSSONAR

UM ÞÝÐINGUNA á þessu kvæði verð ég að vísa til greinargerðar minnar fram-
an við helgikvæðið um Abgarus konung.¹ Þýðingin er unnin á nákvæmlega
sama hátt. Og þó að ég gæti nú bætt ýmsu við um breytingarnar frá heiðnum
hugmyndum til kristinna, sem þetta kvæði gefur e.t.v. enn meira tilefni til en
hið fyrra, þá verð ég samt að fresta því til betri tíma.

Dominica III in Quadragesima

Á þriðja sunnudag í föstu

1	On þære mæran tide þe se mild-heorta Hælend wunode mid mannum on soðre menniscnesse, wundra wycende, þa wearð him gebroht to sum wit-seoc man, wundorlice gedreht;	Um mærdar-tíð þá er með mönnum fór lausnarinn mildi í mannlíkan sannri, færðu honum eitt sinn feiknum háðan megir mállausan mann ok blindan,	3
5	him wæs soðlice benæmed his gesihð and spræc, and he swa dumb and ablænd deoflice wedde.	þann er trylltr var tröllskap sönnum, blindr, dumbr ok djöfulóðr.	9 12

¹ Árið 1853 komu út í Kaupmannahöfn tvær fornenskar predikanir eða hómilfur: Tvende old-engelske digte med oversættelser, ved G(eorge) Stephens. *Indbydelsesskrift til Kjöbenhavns Universitets fest, i anledning af Hans Majestæt Kongens fødselsdag, den 6. october 1853.* Útgáfunni fylgdi íslensk þýðing í bundnu máli, eftir Gísli Brynjúlfsson skáld. Þessar þýðingar Gísla eru birtar hér í tvennu lagi. Í síðasta hefti, bls. 167-192, var fyrri hómilfan, 'Frá Abgarus konungi', ásamt greinargerð sem Gísli lét fylgja þýðingu sinni. Hér er seinni hómilfan, 'Á þriðja sunnudag í föstu', með stuttum kafla um útgáfuna og skýringum. Nánari umfjöllun er í ritgerð minni hér fyrir framan: „Þýðingar Gísla Brynjúlfssonar úr fornensku“.

	Hwæt þa se mild-heorta Crist þurh his godcundan mihte þone man gehælde, and þone hetolan deofol him fram adræfde, þe hine drehte oþ þæt, 10 and he þa gewittig wel spræc and gehyrde, and eal seo meniu miclum þæs wundrode.	En hann mildgeðr meini því Kristr, goðkunnum krafti svipti, stökkti illum anda, er honum ógnir skóp, 18 vit gaf móðum mál ok heyrn, en manngrúinn 21 mjök nam at undrast.
	Þa sædon þa judeiscan, þæt ure drihten sceolde þa wundra wyrcan on þæs deofles mihte, þe men hatað Béélzebub; ac hi lugon for þearle. 15 Sume hi woldon eac þæt he sum syllic tacn of heofonum æt-eowde, ac he cwæð him to, þa þa he geseah heora syrwiendan geþohtas:	Kváðu þá Gyðingar at Kristr um ynni 24 forkunnar-verk, þat var feikna-lýgi, 27 fyrir djöfuls kraft hins dáðvana, þess er Belzebub 30 bragnar kalla; heimtu ok sumir, at hann sýndi þeim 33 himinteikn enn æðra, en hann eitt þat kvað, er hann firðum sá 36 flærð í brjósti:
	Ælc cyne-rice þæt bið on him sylfum todæled, bið soðlice toworpen, and ne wunað na on sibbe; 20 and hiwræden fealð ofer hiwrædene. Gif se sceocca soðlice is on him sylfum todæled, hu mæg þonne standan his rice staðolfæst?	„Hvert þat ríki, er rofit er innan, mun hrörna skjótt, 39 hvergi þrífast, fellir slíkt ok fljótt 42 forkunnar virki: sé nú djöfulsins deildr mátt, 45 hve má standa þá styrkt hans ríki?

	Ge seccað, þæt ic adræfde deofla of mannum þurh þæs deofles mihte þe men hatað Beelzebub; and gif ic on his naman adræfde deofla of mannum, on hwæs naman adræfað eowre suna þonne?	Pér segit at ek illa anda hreki fyrir djöfuls afl hins dáðvana, þess er Belzebub bragnar kalla; en ef ek hrek þá í hans nafni, í hvers nafni hrekja þá yðrir synir?“	48 51 54
	Þes sæde se Hælend be his apostolum, þe wæron heora suna and heora siblingas, and hi deofla adræfdon on heora drihtnes naman, and feala wundra worhton on þæs folces gesihðe.	Þat kvað lausnarinn um lærisveina, sonu ok sífjunga sjálfra hinna, þá er djöfla hröktu í drottins sjálfs nafni ok undr unnu fyrir alþjóð mest.	57 60 63
	Þa cwæð se Hælend to þam heard-heortum folce: Witodlice, gif ic afige on godes fingre deofla, godes rice becymð soðlice on eow!	Enn kvað lausnarinn við lýð hinn harðgeðja: „Vitið, ef ek guðs fingri felli djöfla, þá er ok guðs ríki til yðar komit!	66 69
35	Þonne se stranga healt his inburh-fæste, þonne beoð on sibbe þa þing þe he sylf hæfð; and gif sum strengra cymð and hine oferswið, ealle his wæpna he gewinð þonne, on þam þe he truwode, and todælð his here-reaf.	Sá hinn máttki í meginvirki uggir sér einskis, en unir sínu, uns sá kemr er hann yfir stígr, vinnr vopn þau, er hann vel of treysti, ok herfangi hans um skiptir öllu at einu, því hann afl gat meira:	72 75 78 81

	Se þe nis mid me, he bið ongean me; 40 and se þe mid me ne gaderað, he towyrpð soðlice.	Hverr sem er ei með mér, hann á móti er, ok sá sundrar, er ei safnar með mér.	84
	Þonne se unclæne gast gæð ut of þam men, þonne færð he woriende on unwæterigum stowum, secende him reste, ac he soðlice ne fint; þonne cwyð se fula gast þæt he faran wille 45 into his huse, of þam þe he utferde, and cymð þonne to and afint hit gedæft: He genimð him þonne to seofon oðre gastas, wyrсан þonne he sylf si, and hi wuniað mid þam men, and bið þæs mannes wise wyrse þonne hit ær wære.	Þá er óhreinn andi fer út af manni, villist hann víða um vatnslausu staði, leitar sér friðar, en finnr ei; kveðst þá illr andi aftr munu snúa til þess húss, er hann síðast byggði, flýtir hann ferðum ok finnr þat auðt. Þá hann safnar sér of verri öðrum öndum sjö ok aftr hverfr – hefr hinn hálfu verr, en hann hafði fyrr!“	87 90 93 96 99 102
50	Mid þam þe he þis clypode, þa cwæð him sum wif to of þære mæniu mid micelre stemne: Eadig is se innoð þe þe to mannum gebær, and gesælige syndon þa breost þe þu gesuce!	Svo hann mælti ok mönnum kenndi, en kona ein hátt úr hópnum kvað: „Sæl er sú móðir, er þig at megi bar, sæl þau brjóst, er þú sogit hefr!“	105 108 111
55	Hyre andwyrde se Hælend: Gyt synd eadigran, þa þe godes word gehyrað and hit gehealdað!	Kvað þá lausnarinn: „Langt um sælli þeir er guðs orð heyra ok halda þat.“	114

— — —

— — —

	We gegaderiað þæt andgit to þysum godspelle be þam twam godspellerum Lucam and Matheum, and we willað sceortlice secgan eow þæt andgit.	Gátum vér þýðing guðspjalls þessa hjá goðmálum tveim guðspjallamönnum, Matheus ok Lúkas, ok munum nú segja:	117 120
	Ure drihten gehælde þa þurh his heofonlican mihte	Heilan drottinn þá himneskum mætti	123
60	þone earman wodan fram his wodnesse, and fram his dumbnesse þæs deoflican bendes, and fram þære blindnesse, þe hine ablænde se deofol, and eal seo mænigu miclum þæs wundrode.	mann of vann af voðameini, frá því málleysi, er hann fjandinn laust, ok blindni, er bölsmiðr hann bundit hafði.	126 129
	Dæghwamlice he wyrcoð þas ylcan gyt	En hann daglega drýgir hit sama,	132
65	æfter gastlicum andgite on godes gelaðunge, on soðre gecyrrednesse synfulra manna, þonne se ungeleaffulla, þe læg on his synnum, gebyhð to his drihtne mid soðre dæd-bote, and þone deofol forlæt, þe hine forlædde on ær;	svo sem sjálf segir samkunda guðs, er hann syndugum sannleik kennir ok lýði vantrúa löstum háða, dregr til drottins, svo þeir djöfli neita, með iðran sannri, er þá af mjök glapti –	135 138 141
70	þonne bið he geclænsed fram þam unclænan gaste, and hæfð þæs geleafan leoht, and herað his drihten.	en þeir óhreinum anda leystir líta trúar ljós ok lúta drottni!	144
	Þa sædan þa judeiscan, þæt ure drihten sceolde þa wundra wyrcan on þæs deofles naman,	Kváðu þá Gyðingar at Krístr um ynni forkunnar verk, þat var feikna-lýgi,	147 150

	þe men hatað Beelzebub, ac hi lugon for þearle.	fyrir djöfuls kraft hins dáðvana, þess er Belzebub bragnar kalla.	153
75	Hwilon ær we sædon be þisum sceandlican deofle; þa hæðenan leoda gelyfdon on hine and heton hine Béél, sume Báál, and se ylca hæfde yfelne to-naman, þæt is Zebub for þære sceanlican offrunge	Höfum vér áðr ræðt of illan fjanda, þann er helgan hélt heiðinn lýðr: héту Beel, eða Baal þó sumir, en uku síðan öðru nafni, vonda vætt vondu heiti;	156 159 162
80	þa hæðenan him offrodon, swa swa healicum gode, scep and hryðeru, and ofslogon, þa þa gewunodon þær, fleogan to þære fulan offrunge, and his biggengas hine þa heton Beelzebub, þæt is fleogena Bel oððe se þe fleogan hæfð, 85 for þan þe Zebub is gesæd fleoga.	héту Zebub fyrir háðúngar blót, er heiðin þjóð, sem helgum guði, hréða ok hrúta honum færði – en þó líka þeir er land byggðu færðu flugur at fúlu blóti fúlum Belzebub, þat er flugna-Beel, flugna-drottни, því fluga með hölum þeim heitir Zebúb.	165 168 171 174 177 180
	Nu sædon þa judeiscan urum drihtne to teonan, þæt he sceolde adræfan deofla of mannum on þises naman, þe is gramlic deofol,	Nú er þat ljóst at lausnara vorum til hneisu Gyðingar af hatri sögðu, at hann illum öndum stökkti	183 186

	and næfð nane mihte men to gehælenne.	fyrir djöfuls afl svo dáðvana, er aldrei kunni öldum bjarga.	189
90	Sume hi wuldon eac þæt he sum syllic tacn of heofonum æt-eowde, ac hi his fandodon; swa þa judeiscan gesawon swutele tacna on þam wodan men, þe þær wæs gehæled, and swa þeah woldon wundra	Heimtu ok sumir, at hann sýndi þeim himinteikn enn æðra, hans at freista. Var ei undr þat er þeir augum leiddu óðan mann alheilan vorðinn,	192
95	ufon of heofonum, mid ungeleaffulnesse fandiende Cristes.	at þeir enn skyldu annars krefja með stöku trúleysi tákns af himnum, at þeir góðan Krist gæti vélat?	195 201
	Ac he cwæð him to, þa þa he geseah heora syrwiendan geþohtas:	En hann eitt þat kvað, [aldir hlýði!] er hann firðum sá flærð í brjósti:	204 207
	Ælc cyne-rice þe bið on him sylfum todæled bið soðlice toworpen and ne wunað na on sibbe, ac hiwræden fealð ofer hiwrædene.	„Hvert þat ríki er rofit er innan, mun hrörna skjótt, hvergi þrífast, fellir slíkt ok fljótt forkunnar-virki.“	210 213
100	Gif se woruldlica cyning winð wið his leode and þa leoda wiðeriað wið heora cyne-hlaford, þonne cymð heora sacu to aworpennessu, and þæt cyne-rice bið hraðe swa to-worpen;	Ef þjóðkonúngr mót þegnum snýst ok lýðr rís gegn lávarð sínum, þá mun skammt skapa at bíða ok fylkis fljótt falla ríki;	216 219 222

105	and gif þæs hiredes hlaford hatað his cnihtas and him on winnende bið, hi wurðað sona to-twæmede.	ef heiðmenn hatar hirðar stjóri, vélar vini, þá mun verðung sundrat.	225
	Þa cwæð se Hælend him to be þam hetolan deofle þus: Gif se sceocca soðlice is on him sylfum todæled, hu mæg þonne standan his rice staðolfæst?	Svo kvað lausnarinn um lýða fjanda: „Sé nú djöfulsins deildir mátt, hve má standa þá styrkt hans ríki?“	228 231
110	Nele nan deofol adræfan oþerne; ac hi ealle syrwiað mid heora searo-cræftum mid anrædum mode, hu hi men beswicon to hellicum suslum, þær þær hi sylfe wuniað, and heora rice is on þam reðum witum	Þat væri undr, ef annan hrekti fjandi fjanda, fara þeir æ saman, ok um þat ráða rammir djöflar, hve þeir mannkindr megi vélum í hrollaheim heljar spenja,	234 237 240
115	æft domes dæge a buton ende.	þars sjálfir þeir í svörtu ríki ok algleipni endalausum bíða dómadags dýrðum horfnir.	243 246
	Ge secgað, þæt ic adræfe deofla of mannum þurh þæs deofles mihte, þe men hatað Béélzebub, and gif ic on his naman adræfe deofla of mannum, on hwæs naman adræfað eowre suna þonne?	„Þér segit at ek illa anda hreki fyrir djöfuls afl hins dáðvana, þess er Belzebub bragnar kalla: en ef ek hrek þá í hans nafni í hvers nafni hrekja þá yðrir synir?“	249 252 255 258

120	Pis sæde se Hælend be his apostolum, þe wæron heora suna and heora siblingas, and hi deofla adræfdon on heora drihtnes naman and feala wundra worhton on þæs folces gesihðe.	Þat kvað lausnarinn um lærisveina, sonu ok sifjunga sjálfra hinna, þá er djöfla hröktu í drottins sjálfs nafni ok undr unnu fyrir alþjóð mest.	261 264
	<i>Ideo ipsi iudices vestri erunt:</i>	<i>Ideo ipsi iudices vestri erunt:</i>	
125	for þam þa ylcan beoð eft eowre deman.	„Því skulu þeir ok yðr dæma!“	
	Þa halgan apostolas þe þam Hælende folgodon on soðre lare, sceolon eft beon ealle man-cynnes deman on þam micelan dæge, ge þæra judeiscra ge oðra leoda,	Sannlega skulu þeir er sjálfum Kristi helgir postular í heimi fylgðu, dróttir dæma um dag hinn mikla, ei síðr Gyðinga, en annan lýð,	270 273
130	þeah þe hi comon of þam cynne þe Criste wið-soc and eac swilce of-sloh.	þó þeir at kyni komnir séu af þeim er drottin deyddan létu.	279
	Þa cwæð se Hælend to þam heard-heortan folce: Witodlice gif ic aflige on godes fingre deofla, godes rice becymð soðlice on eow.	Enn kvað lausnarinn við lýð hinn harðgeðja: „Vitið, ef ek guðs fingri felli djöfla, þá er ok guðs ríki til yðar komit!“	282 285
135	Godes finger soðlice getacnode þone halgan gast, swa swa Matheus awrat þysum wordum: <i>Si in spiritu dei ejicio demones:</i> Gif ic on godes gaste deofla afligde.	Æ merkir guðs fingr anda helgan, sem Matheus reit, at hann mælti svo: <i>Si in spiritu dei ejicio demones:</i> „Ef fyrir anda guðs ek útrek djöfla.“	288 291 294

	Pes finger ofer-swiðde soðlice þa drymen	Þat var ok guðs fingr, er gjörva vann	
140	on Egypta-lande æt-foran Farao, þa þa hi wunnon wið Moysen and wið god; woldon wyrcean gnættas, ac god him forwyrnde; hi þa oferswyðde sædon openlice:	kunnáttumenn, er þeir keppast vildu guð ok Móises guðs þjón við í augsýn Faraós á Egyptalandi: vildu mý skapa, varnaði því drottinn, en sjálfir þeir sögðu með undran:	297 300 303 306
	<i>Digitus dei est hoc:</i> Pis is godes finger.	<i>Digitus dei est hoc:</i> „Þetta er drottins fingr.“	
145	Mid þysum fingre wæron eac swylce [a-writene] Moyses tabulan on þam munte Sina; on þam tabulan wæron tyn word awritene, þæt is seo ealde æ eallum mannum to steore, ge þam ealdan folce, ge us, þe nu syndon.	Víst ok guðs fingri voru ritnar Móisis töflur á Monte Sinai; ² á þeim töflum voru tíu þá guðs orð grafin, þat er hin gamla sátt, öllum þjóðum til eftirbreytni, þeim er áðr voru ok enn lifa.	309 312 315 318
150	Godes hand soðlice is ure hælend Crist, þurh þone he gescop ealle gesceafta; and godes finger is witodlice se halga gast, þurh þone adræfde	Sannlega er guðs hönd græðarinn vor, Kistr, er hann skóp fyrir skepnu hverja; ok eins er guðs fingr andinn helgi, þeim er drottinn	321 324 327

² Eða, ef menn heldur kjósa: Móisis töflur / á meginfjalli.

	ure drihten þa deofla, and þurh þon[e] sind geliffæst ealle libbende gesceaftu,	djöfla hrakti ok allt lifandi líf af hlýtr,	330
155	and þurh þone se halga fæder hys halgum todæld mænig-fealde gyfa and micele mihta, and þurh þone witegodon ealle witegan be Criste.	þeims hinn helgi faðir helga græðir dýrðlinga mætti ok margfaldri giftu, ok fyrir þanns spámenn allir spáðu um Krist.	333 336
	Nis us nan lim swa gewylde to gehwylcum weorce swa us syndon ure fingeras and for þy is gehaten	Svo er ei lipr neinn limr til vinnu sem oss eru órir finger: því er heitinn	339
160	se halga gast godes finger, for þam mænig-fealdum gyfum, þe god gifð his halgan þurh þone halgan gast, be þam þe him gewyrð.	heilagr andi guðs finger sökum gjafa margfaldra, er hann helgum mönnum fyrir heilagan anda þeim er virða hann veitir.	342 345
	Ne sceal nan man wenan ne on his mode wealcan, þæt ure Hælend sy on his heofonlican mihte	En þó enginn ýta haldi, né í lund sér leiði, at lausnari vor	348 351
165	læsse þonne his fæder, for þan þe he is gehaten godes hand on bocum, ac he is god ælmihtig, and se halga gast is on þam heofonlican þrymme æfre ælmihtig god on anre godcundnesse mid þam halgan fæder and þam hælende Criste, –	í himneskum helgimætti minni sé sínnum föðr, þótt hann guðs hönd sé heitinn í bókum: er hann guð almáttkr, ok andinn helgi almáttkr er ok í eydýrð himneskri ok guðdómi einum með guði föðr. –	354 357 360
170	hy þry an ælmihtig god æfre rixiende, –		363

	and heora rice ne bið næfre todæled ne næfre toworpen, ac wunað a on ecnesse.	Ríkir svo þríeinn, né þrotna mun, drottinn allvaldr, aldrei hans ríki, þat er óbilugt æ mun standa!	366 369
	<i>Profecto peruenit in uos regnum dei:</i> Witodlice godes rice becymð on eow.	<i>Profecto pervenit in vos regnum dei:</i> „Víst er guðs ríki með gumnum komit.“	372
175	Crist sylf is godes rice, swa swa he cwæð on oðre stowe:	Kristr er, sem hann kvað á öðrum sjálfr stað, sjálfr guðs ríki:	375
	<i>Regnum dei intra uos est:</i> Þæt is on englisc: Godes rice is betwux eow.	<i>Regnum dei intra vos est:</i> Þat er útlagt svo: „Guðs er ríki með gumnum komit.“	378
	Godes rice is eac godes gelaðung, þæt is eall cristen folc, þe on Crist gelifð.	Svo er ok guðs ríki guðs söfnuðr, þat er kristin þjóð öll, er á Krist trúir:	381 384
180	And he hi gebringð eac to þam heofonlican rice, ge of þam judeiscan cynne þe on Crist gelyfdon, ge of oðrum leod-scipum þe his geleafan healdað.	mun hann hátt hefja til himnaríkis, svo þá Gyðinga kyns, er á Krist trúa, sem allar þjóðir er hans orð halda.	387 390
	Þonne se stranga hilt his burh-fæste, þonne beoð on sibbe ealle þa þing þe he sylf hæfð,	„Sá hinn máttki í meginvirki uggir sér einskis, en unír sínu, unz sá kemr er hann yfir stígr, vinnr vopn þau, er hann vel of treysti, ok herfangi	393 396 399
185	ac gif sum strengra cymð and hine oferswyð, ealle his wæpna he gewinð þonne, on þam þe he truwode,		

	and todæġð hys here-reaf.	hans um skiptir öllu at einu, því hann afl gat meira.“	402
	Deofol is se stranga þe ure drihten ymbe spræc, þe hæfde eall man-cyn on hys anwealde þa	Djöfullinn er hinn máttki, er of drottinn ræðir, því hann öllum þá öldum réði,	405
190	þurh Adames forgægednesse; ac godes sunu com strengra þonne he and hyne gewylde and his wæpna him æt-bræd and to-bræc hys seara-cræftas and his here-reaf todælde, þe he mid his deaðe alysde, þa þe Adam and Efan and heora ofspring genam,	fyrir Adams brot, unz hann yfir sté einkasonr guðs, því hann afl gat meira: vann af móði manna dólg, vopn hans braut ok vélbönd sleit ok herfangi skipti – þá var heimi borgit, er hann Evu ok Adam ok afspring þeira heimti allt	408
195	swyðe micelne dæl, of þam man-fullan deofle, and gelædde hy of helle into heofonan rice.	úlfis úr gini, ok til himna leiddi úr heljar sal.	411
	<i>Qui non est mecum aduersus me est:</i> Se þe nis mid me, he bið ongean me, and se þe mid me ne gegaderað, he towyrpð soðlice.	<i>Qvi non est mecum adversus me est:</i> „Hverr, sem er ei með mér, hann á móti er, ok sá sundrar, er ei safnar með mér.“	414
			417
			420
			426
200	Ures drihtnes dæda and þæs deofles ne magon nateshwon geþwærian, ne beon gelice, for þan þe se Hælend wile us gehealdan æfre,	Ei mega drottins og djöfuls verk saman fara sinni né einu: vill oss lausnarinn ljúfr æ bjarga,	429
			432

	and se deofol wile us fordon, gif he mæg. Crist tiht us to rihtwisnesse symle, and deofol to man-dædum,	en djöfull, ef mætti, dauða selja; býðr oss Kristr braut réttlætis, en djöfull æ til illsku snýr –	435
205	ac we sceolon gehyrsumian urum Hælende symle, þe is ure hyrde, na þam hetelan wulfe, þe þæs cerð hu he us to-stencce mid mistlicum leahtrum fram þam mildan Hælende.	skyldum því góðum græðara fylgja, hann er hirðir vor, en ei sá heljar-úlfr er oss æ með illum vélum lokka vill frá lausnara mildum.	438 441 444 447
210	Eac þa man-fullan men, þe mis-tihtað oðre to deoflicum weorce, wiðeriað ongean Crist and mid hym ne gaderiað, ac swiðor toweorpað.	Reisa þeir ok rönd rekkar við Kristi, illir menn, er aðra ginna illverka til: þeir aldrei með honum saman safna, en sundra ok dreifa.	450 453
	Þonne se unclæna gast gæð ut of þam men, þonne færð he woriende on un-wæterigum stowum, secende him reste, ac he soðlice ne fint –	„Þá er óhreinn andi fer út af manni, villist hann víða um vatnslausa staði, leitar sér friðar, en finnr ei“	456 459
215	on þam clæn-heortum him gecweme wununge;	í hrein hjörtuðum hæfan bústað.	462
	he forlæt þa clæn-modan þe Criste þeowiað, þa þe þurh syfernesse sindon unwerie, and him reste secð	Hrein hugaða herrans þjóna, þá er aðgætni barg, svo ei þeir spilltust, yfirgefr hann,	465 468

	on þam receleasum mannum, þe on ofer-flowednesse and fulnesse libbað, 220 swa ure drihten be þam deofle cwæð:	en aftr leitar hælis með hinum, herfimönnum, er í fúllífi ok fádæmum volkast, sem drottinn sjálfr um djöfulinn kvað: <i>Sub umbra [inquit,] dormit in secreto</i> <i>calami æt locis humentibus.</i> Þæt is on urum gereorde: he gereste hine on sceadowe on þæs hreodes digelnesse and on fuhtum stowum.	471 474
		<i>Sub umbra [inquit,] dormit in secreto</i> <i>calami et locis humentibus.</i> Þæt er á voru máli: „Í vondum foræðum, skúma skotum ok í skugga býr hann.“	477 480
225	Þæs deofles rest is on deorcum sceadewum, for þan þe he slæpð on þam sweartan ingehydum, þe þæs geleafan leoht on heora life nabbað, and þa þe þurh hiwunge beoð swa hole swa hreod, wið-utan scinende and wið-innan æmtige, and þa þe fuhtiende beoð on fulre galnesse, 230 on swilcum he macað symle his wununge. Se deofol bið adræfed þurh ures drihtnes mihte of þam hæðenan men, þonne hine man fullað, þonne secð he gehwær him sylfum wununge, ac he ne fint on þam clænan him gecweme wununge.	Djöfulsins rann er í römmu myrkri, þars hann sefr í svörtum hug þeira, er lífsins ljós litu aldreigi, en af hræsni eru sem holr reyr, utan gljáandi, en innan tómir, ok í löstum lífi eyða – þar hann æ ok æva byggir; en hann dapr þó fyrir drottins mætti úr heiðnum flýr í helgri skírn, ok hér ok hvar þá hælis leitar, en helst ei við með hreinum mönnum.	483 486 489 492 495 498 501

235	Ponne cwyð se fula gast þæt he faran wille into his huse, of þam þe he ut ferde, – into þam cristenan men, gif he his cristendom [ne] healt mid godum bigengum, swa swa he gode behet, þæt he deofle wið-soce and his weorcum and getogum.	„Kveðst þá illr andi aftr munu snúa til þess húss, er hann síðast byggði.“ En þat merkir um mann hinn kristna, ef hann guðs orð eigi heldr góðu með geði, sem hann guði hét, at hann djöfli neitti ok djöfuls árum.	504 507 510 513
240	He cymð þonne to and afint hit aswapen and eac swylce æmtig and eall him gedæft.	„Flýtir hann ferðum ok finnr þat auðt, sali sópaða sitt við hæfi.“	516 519
	Se man bið geclænsed fram his unclænum synnum þurh þæt halige fulluht on þæs Hælendes naman, ac gif he æmtig bið æfter his fulluhte fram eallum godum weorcum	Sé maðr hreinsaðr af meginsyndum helgri lífsins laug í lausnarans nafni, en þó skírðr eins skirrist við gott, auðr er innan	522 525
245	and þurh hiwunge gefrætewod þam fulan deofle.	ok í augsyn djöfuls hylr sik hégóma. –	528
	Ponne genimð he him seofon oðre gastas, wyršan þonne he sylf sy, and hi wuniað mid þam men, and bið þæs mannes wyse wyrse þonne hit ær wære.	„Þá hann safnar sér of verri öðrum öndum sjö ok afr hverfr, hefr hinn hálfu verr en hann hafði fyrr!“	531 534
250	Þa seofon gastas syndon þa seofon heafod-leahtras: gifernes and forligger	Höfuðsyndir sjö eru sjö fjendr: ofgræðgi, losti,	537

	and gitsung and yrre and asolcennes and unrotnesse and idel gilp, and eahtode is modignes. Gif þas heafod-leahtras habbað stede on þam men, þonne næfð godes gast nane wununge on him, ac he bið eall deofles, gif he geendað on þam, 255 and him wære selre þæt he soðlice ne cuðe þære soðfæstnesse weg þonne he sceolde abugan fram soðfæstnesse to þam sweartan deofle eft.	ágirnd ok heift, iðjuleysi ok öfund fúl ok dáðlaus dágeipan, dul er hin átta; ef allar þessar at einum manni höfuðsindir setjast, þá er ei honum með góðum gestum vært, en hann gjörist skjótt djöfuls eign með öllu, ef hann endar svo: sælli hann mundi, ef honum sjálfum aldrei 552 söð sannleiks leið sýnd um væri heldr en aftr 555 frá æfisann at snúast svo til hins svarta fjanda! 558
	Se Hælend cwæð to þam heard-heortan judeiscan: <i>Sic erit et generationi huic pessimæ:</i> 260 Þus gewyrð witodlice þissere wyrstan mægðe.	Svo kvað ok græðarinn við Gyðinga þráharða: <i>Sic erit et generationi huic pessimæ:</i> „Svo mun ok verða víst þessari vondu kynslóð!“ 564
	Þa þa þæt judeisce folc underfeng æ, þa ferde se fula gast fram þam folce aweg, ac he cyrde eft to him mid þam seofon-fealdum heafod-leahtrum, þa þa hi Criste wið-socon and to cwale gedydon	Þegar Gyðinga lýðr þá lögmál guðs, flúði fjandinn burt 567 úr fólki þannig, en með syndum sjö síðan hvarf aftr 570 er þeir Krist ofsóktu ok hann kvalinn létu

265	and godes æ swa towurpon, þe witegode ymbe Crist, and heora wise wearð þa wyrse þonne æror, for þan þe hi wið-socon þam soðfæstan Hælende, man-cynnes alysend, and mistlice hine tældon.	ok vanvirðtu guðs lög, er vottuðu um hann – víst höfðu þá vitringar verr en fyrr, er þeir lausnarann lýða sanna of mjök ásóktu ok hann illyrðum hröktu.	573 576 579
270	Mid þam þe he þis clypode, þa cwæð hym sum wif to of þære mæniu mid micelre stemne: Eadig is se innoð, þe þe to mannum gebær, and gesælige syndon þa breost þe þu suce.	Svo hann mælti, menn of fræddi, en kona ein hátt úr hópnum kvað: „Sæl er sú móðir, er þig at megi bar, sæl þau brjóst, er þú sogit hefr.“	582 585 588
275	Þurh þises wifes stemne wurdon þa gescynde þa arleasan judeiscan, drihtenes wiðersacan, and heora geleaf-leaste þurh hyre gleafan, eac þæra gedwol-manna þe dweledon embe and sædon, þæt he nære on soðre menniscnesse; ealle heo ofer-swyððe mid soðum geleafan for þan þe se innoð wæs eadig soðlice,	Sú var konu rödd kvödd at lægja grimmúðgum Gyðingum, þeim er guð hrjáðu, drottins dólgum, dul ok vil, ok trú hennar at fella trúleysi þeira ok villumanna allra, þeira er víðt land byggðu, né mög guðs sógðu í mannlíkan sannri – víst þá víf alla vann með trú:	591 594 597 600
280	þe godes sunu abær, and þa breost þe he seac in his cild-hade wæron gesælige, swa swa heo sæde.	því at sú var sæl sannlega móðir, er guðs son mæran at megi bar, ok brjóst þau víst, sem brúðr um mælti, sannlega sæl, er hann saug í bernsku.	603 606 609

	Pis wif getacnode untweonlice mid wordum and mid anrædum geleafan ealle godes gelaðunge, þæt is eall cristen folc, þe nu on Crist gelyfð; 285 ægðer ge mid mode ge mid muðe, hine herað on soðum geleafan þone soðfæstan Hælend.	Auðsgná merkir, sú er orð um kvað ok góðum glöð trúði, guðs söfnuð allan, þat er kristna menn alla, er á Krist trúa, mun hann bæði ok munni dýrka, 612 615 618 sönnum lausnara sannlega hlýða.
	Hire andwyrde se Hælend: Gyt syndon eadigran, þa þe godes word gehyrað and hit gehealdað.	Mælti þá lausnarinn: „Miklu eru sælli, þeir er guðs orð heyra ok halda þat.“ 621 624
290	Eadig is Maria, þæt arwurðe mæden, þæt heo godes sunu abær swa bliðe to mannum, ac heo is swa þeah gyt swiðor eadig for þan þe heo godes word lufað and healt. Eac syndon eadige þa ealle, þe gelyfað and gehyrað þæt halige godes word, and hit healdað mit lufe.	Sæl er María, sæmdum falin, mær hin milda, er mög guðs bar; en þó ágætt fljóð er at sælla, 627 630 633 636 at hún guðs orði trúði ok guðs orð hélt: sælir eru ok allir þeir er orð guðs hit helga heyra með lotning ok halda með trú.
295	Uton herian urne drihten, and þæt halige godes word eac swylce lufian and mid geleafan gehealdan; þæs us geunne se ælmihtiga wealdend, 298 se þe arixað on ecnesse.	Lofum drottin því, ok hit dýra höldum drottins orð heilagt með dýrkan sannri! unni oss þess allvaldr alheimsranna, 639 642 hinn er æ um aldir ríkir!
	Amen.	Amen! 645

UM ÚTGÁFUNA

Hómilían *Á þriðja sunnudag í föstu* er eftir Elfrík (Ælfric) síðar ábóta í Eynsham-klaustri skammt frá Oxford. Ludvig Christian Müller (1835:19-27) varð fyrstur til að gefa út fornenska textann eftir uppskrift N. F. S. Grundtvigs. George Stephens (1853:81-99) tók textann úr útgáfu Müllers, og birti hann andspænis enskri þýðingu sinni. Nú er almennt notuð útgáfa Enska fornritafélagsins (Early English Text Society, EETS), sem John C. Pope sá um (Pope 1967:264-285). Hómilían er varðveitt heil í átta handritum, og hluti hennar í einu. Í útgáfu sinni lagði Pope til grundvallar handritið (Q), *Corpus Christi College 188*, í Cambridge, og tók upp leshætti úr nokkrum öðrum. Handritið sem Grundtvig skrifaði upp var (N), *Cotton Faustina A. ix*, í British Library. Lítilsháttar orðamunur er á handritunum, og er útgáfa Popes því ekki alveg samhljóða þeirri sem George Stephens og Gísli Brynjúlfsson notuðu. Pope tilgreinir helstu frávikin í athugasemdum með útgáfu sinni (Pope 1967: 281).

Fornenski textinn fylgir hér íslensku þýðingunni (Í). En af því að John C. Pope prentaði textann eftir öðru handriti en lá til grundvallar útgáfu George Stephens, var ákveðið að birta hann hér eins og Stephens gekk frá honum 1853, að öðru leyti en því að sleppt er bandstrikum sem Stephens bætti inn í samsett orð. Þetta er því textinn sem Gísli Brynjúlfsson þýddi. Þýðing Gísla er prentuð eftir útgáfunni frá 1853, en hliðsjón samt höfð af handritum hans. Engar leiðréttingar eru gerðar á íslenska textanum, nema í nokkrum tilvikum þar sem rithætti er breytt, sjá skýringar. Athugasemdir sem George Stephens lét fylgja útgáfunni 1853 eru að hluta teknar upp, sjá hér á eftir, einnig er nokkrum bætt við sem merktar eru SPÍ. George Stephens birtir í útgáfu sinni 1853 brot úr predikun úr handritinu AM 655 XXI 4to, sem svipar talsvert til fornenska textans (Þorvaldur Bjarnarson (útg.) 1878:170-171). Brotinu er sleppt hér.

Í útgáfu sinni fjallar John C. Pope ítarlega um Elfrík, rit hans og handritin sem notuð voru. Hann telur að þessi hómilía sé samin á árabílinu 992-998 (Pope 1967:146-147), þ.e. um svipað leyti og hómilían um Abgarus konung. Rökin fyrir því að Elfríkur sé höfundur hennar eru margvísleg. Handritið Q, sem hefur að geyma besta textann, er talið skrifað eftir öðru sem Elfríkur hafði undir höndum á efri árum sínum. Auk þess er vísað í aðra hómilíu eftir Elfrík, og stíll og orðaforði eru einkennandi fyrir hann (Pope 1967:94-105).

SKÝRINGAR

Bíblfútextinn fremst (línur Í:1-116), er Lúkas 11.14-29 og Matteus 12.22-45, með samanburði við Markús 3.20-30. Hann er svo endurtekinn síðar í hómilfunni, þegar Elfríkur leggur út af honum. Línurnar í fornenska textanum eru hér tölusettar eins og í útgáfu Enska fornritafélagsins.

Í:155-180: Pope (1967:283) telur líklegast að Elfríkur vísi hér til hómilfunnar *De falsis diis* (Pope 1968:696-700) sem væri þá fyrir samín en þessi. En tvær aðrar hómilfúr koma einnig til greina. SPÍ.

Í:267: Lúk. 11.19.

Í:292: Matt. 12.28.

Í:307: 2. Mós. 8.19.

Í:321 og áfram: Hér tekur Stephens til samanburðar fornsænskan texta, þar sem fjallað er á svipaðan hátt um hönd guðs og guðs fingur. SPÍ.

Í:370: Matt. 12.28. SPÍ.

Í:377: Lúk. 17.21.

Í:414-422: Hér bendir Stephens á hliðstæðu í Niðurstigningar sögu. SPÍ.

Í:442: Hugsunin er sótt í Jóh. 10.12.

Í:476-7: Job. 40.21 (Vúlgata: Job. 40.16).

Í:535: Höfuðsyndirnar bera ýmis nöfn hjá mismunandi höfundum. Sjá áhugaverða athugasemd þar um hjá Robert M. White (1852:638-640). (Stephens). Pope (1967:284-285) fjallar einnig um höfuðsyndirnar í athugasemdum með útgáfu sinni. SPÍ.

Í:561-2: Matt. 12.45. SPÍ.

Eftirtaldar breytingar hef ég gert á texta Gísla Brynjúlfssonar:

Í:104: enn > en

Í:280: drottinn > drottin

Í:355: giptu > gift

Í:355: föður > föðr

Í:363: föður > föðr

Í:436: bíðr > býðr

Í:533: binn > hinn

Í:555: enn > en

Í:637: drottinn > drottin

Í handriti Gísla (NKS 3320 I 4to) eru frávik frá prentaða textanum, sem sýna að Gísli hefur gert nokkrar breytingar í próförk. Ekki þykir ástæða til að tíunda þær allar hér, en benda má á eftirfarandi atriði:

- Í:130: Í handriti er viðbót: en manngrúinn / mjök nam at undrast.
 Í:142: Í handriti stendur e.t.v.: of mjök.
 Í:237: Í handriti stendur: ráðgast.
 Í:327: Í handriti stendur: drottinn með.
 Í:366: Í handriti stendur: alvaldr.

HEIMILDIR

HANDRIT

Det kongelige bibliotek, København:
 NKS 3320 I 4to

RANNSÓKNIR OG ÚTGÁFUR

- Müller, Ludvig Christian (útg.). 1835. *Collectanea Anglo-Saxonica*. Havnæ.
 Pope, John C. (útg.). 1967. *Homilies of Ælfric*. A Supplementary Collection, I. EETS 259. London.
 Pope, John C. (útg.). 1968. *Homilies of Ælfric*. A Supplementary Collection, I. EETS 260. London.
 Stephens, George (útg.). 1853. Tvende old-engelske digte med oversættelser. *Indbydelsesskrift til Kjöbenhavns Universitets fest, i anledning af Hans Majestæt Kongens fødselsdag, den 6. oktober 1853*. København.
 White, Robert M. (útg.). 1852. *The Ormulum*. Now first edited from the original manuscript in the Bodleian, with notes and glossary II. Oxford.
 Þorvaldur Bjarnarson. 1878. *Leifar fornra kristinna fræða íslenskra*. Kaupmannahöfn.

SUMMARY

‘Translations from Old English.’

Keywords: Translations, Old English homilies, Ælric of Eynsham, Gísli Brynjúlfsson.

In the year 1853 George Stephens (1813–1895) published two Old English homilies by Ælfric abbot of Eynsham: *Tvende old-engelske digte med oversættelser*, ved G(eorge) Stephens. *Indbydelsesskrift til Kjöbenhavns Universitets fest, i anledning af Hans Majestæt Kongens fødselsdag, den 6. oktober 1853*. The book also includes an Icelandic poetical translation of the homilies by the poet Gísli Brynjúlfsson (1827–1888). His translations are published in *Gripla* in two parts. The last volume of *Gripla* (XVII: 167–192) contained the homily: ‘De Abgaro Rege’, with an introduction by Gísli on his task as a translator. Here, the second homily is published: ‘Dominica III in Quadragesima’. The editor has added a short chapter on the edition as well as notes on the text. Some of the notes are from Stephens (1853); the editor’s notes are marked *SPÍ*. Further discussion is found in the treatise: *Þýðingar Gísla Brynjúlfssonar úr fornensku* (‘Gísli Brynjúlfsson’s translations from Old English’), in this volume (*Gripla* XVIII: 89–110). See also Pope’s edition (Pope 1967:264–285). See also the summary on p. 109.

Sigurjón Páll Ísaksson
 Stóragerði 4
 IS-108 Reykjavík, Ísland
 sigurjon@lh.is